

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel II (1888-1900)

Oerlemans, F.J.

Publication date
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Oerlemans, F. J. (2013). *De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel II (1888-1900)*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

23 Een voortwoekerende ideologische crisis

Voor Willem Kloos en 'zijn' blad De Nieuwe Gids werd het een spannende tijd. De komende maanden speelde zich in de kolommen van dat blad een politiek maatschappelijk dispuut af wat Kloos ongetwijfeld deed besluiten zijn baantje bij De Amsterdammer voor gezien te houden. Zo was hij weer volledig afhankelijk van De Nieuwe Gids, van zijn mederedacteuren en zijn trouwe vriend Hein Boeken. Kloos en Van Deyssel kwamen in hun correspondentie steeds nader tot elkaar. De laatste bewonderde de dichter bovenmate en Kloos op zijn beurt schreef hem dat 'Van Deyssel om te stelen was om hem vervolgens nooit meer terug te brengen'.

De onenigheid binnen de redactie werd er ondertussen niet minder om, integendeel. De toon werd steeds scherper, waarbij de redactie van De Nieuwe Gids niet schroomde de strijd publiekelijk uit te vechten. In diezelfde maand verscheen Van der Goes' artikel 'Over socialistische aesthetiek', gericht tegen Van Deyssel en raakte Kloos verwickeld in een hevig conflict met Albert Verwey over drie regels die Verwey per se wilde handhaven en Kloos nooit gedrukt wilde zien. Noch Kloos noch Verwey wilde van wijken weten. In april van dat jaar publiceerde Kloos zijn 'Verleden, heden en toekomst'. Kloos dacht met dit stuk zijn lezers te laten zien hoe hij in deze discussie van zijn redactie stond. Hij keerde zich in dat artikel niet zozeer tegen zijn mederedacteuren als wel tegen het christendom.

Hoewel hij in mei 1891 trachtte Van Eedens bijdrage 'Nieuw Engelsch Proza' uit De Nieuwe Gids te weren door in een brief aan Van Eeden diens karakter te analyseren, verscheen in juni 1891 toch Van Eedens bijdrage, waarin hij zich rechtstreeks tot Willem Kloos richtte. In dezelfde aflevering kwam Kloos met zijn bijdrage 'Over dominee Hugenholtz en Frederik van Eeden' en lag de interne ruzie publiekelijk op straat. De burgerlijke pers smulde ervan. Een maand later was er weer een bijdrage van Van Eeden in De Nieuwe Gids: 'Aan Willem Kloos'. Hun controverse werd een ordinaire ruzie waarin men elkaar de maat nam.

Na de periode waarin de nieuwe generatie dichters en schrijvers gezamenlijk ten strijde was getrokken tegen de gevestigde orde, brak nu een periode van onderlinge twist aan binnen de gelederen van De Nieuwe Gids. 'Als het kamp van de jeugd,' zo stelde Van der Goes veertig jaar later, 'als het loopveld van de oppositie, vereenigde de Nieuwe Gids socialisten en radikalen met de dichters en de critici tot een gemeenschappelijken strijd. Weldra kreeg in de niet-litteraire afdeeling het socialisme de overhand, en ofschoon de anti-socialistische gezindheid bij niemand der anderen zoo sterk was geworden dat men daarom den inwendigen vrede zoude hebben verstoord, zou toch aan het samengaan van socialisten en niet-socialisten ook in dit verband waarschijnlijk vroeg of laat een eind zijn gekomen.'³⁰⁸

23.1 De openingszet: Van Eeden en Van der Goes over humaniteit en socialisme

In de vierde jaargang van *De Nieuwe Gids* sloop bijna ongemerkt een toon binnen die de stem van de radicaalliberalen langzamerhand overvleugelde. Frank van der Goes, meer en meer opschuivend naar de beweging van Domela Nieuwenhuis, deed de openingszet. In zijn 14 pagina's tellende herdenkingsartikel 'Zeventienhonderd negenentachtig', niet voor niets gedateerd 14 juli 1889, betoogde Van der Goes dat men in het revolutiejaar 1789 tot de

³⁰⁸ Van der Goes 1931, p. 45-46.

overtuiging was gekomen dat de mens niet was geboren om in ellende en knechtschap te leven, maar in welvaart en vrijheid. Dat was volgens Van der Goes de grote kentering in het denken over verdraagzaamheid en gemeenschapsgevoel. Verspreiding van dit nieuwe denken zorgde voor een grotere mate van gelijkheid voor alle burgers en tilde zo de moraliteit op een hoger plan. De wetenschap was de drijvende kracht achter de vooruitgang en had ruim zicht geboden op het gelijkheidsidee.³⁰⁹

Om de latere inmenging van Kloos in deze discussie, die betiteld wordt als de 'socialistenkwestie', naar waarde te kunnen schatten, is het niet onbelangrijk uitvoerig stil te staan bij de tweede hoofdrolspeler in dit debat, Frederik van Eeden. Zoals hij betoogde in zijn artikel 'Verstand en gevoel in de sociale evolutie', zag hij in Van der Goes' geloof in de vooruitgang een schoolvoorbeeld van het positivisme', dat zich vooral baseerde op de empirische waarneming en deze tot de enig juiste wetenschappelijke methode bombardeerde, een stroming die veelal bejubeld werd, maar die Van Eeden met argusogen bekeek.

Van Eeden bestreed Van der Goes' bewering dat de maatschappij ingrijpend was veranderd omdat de mensen nu meer kennis bezaten. De boodschap 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' was naar Van Eedens oordeel geen optelsom van verkregen kennis, maar een kreet van het hart.³¹⁰ Van Eeden formuleerde een nieuw credo: de humaniteit, naar Van Eedens overtuiging de nieuwe religie van de 19^e eeuw. Het ideaal van gelijkheid onder alle mensen en vrede en liefde onder alle levende wezens, kon geen product zijn van meer kennis, maar was een morele intuïtie.³¹¹ Hiermee beriep Van Eeden zich op de evolutieleer van Herbert Spencer (1820-1903), de toentertijd beroemde filosoof en socioloog van het sociaal darwinisme. De strijd om het bestaan, aldus Spencer, zou steeds tot een verbeterd menstype leiden. Door overerving en accommodatie (aanpassing) zou zich in volgende generaties vanzelf een intuïtief begrip van goed en kwaad uitkristalliseren. Van Eeden was kennelijk van mening dat men rond 1890 al redelijk op weg was naar die morele intuïtie, en daarbij was het socialisme van Van der Goes niet van node.³¹²

Tot zover vochten de twee redacteuren een intellectueel steekspel uit rond de vraag of de sociale evolutie wordt bepaald door het verstand of het gevoel. Het werd het begin van een intellectueel debat dat twee jaar lang zou duren en zich verbreden zou tot vragen over kunst of leven, individualisme of gemeenschapszin, ethiek of esthetiek. Het debat opende in het augustusnummer van de vierde jaargang (1888-1889) met Van der Goes' 'Zeventienhonderd negenentachtig', kwam na drie artikelen in de vijfde jaargang (1889-1890) en acht bijdragen in de zesde jaargang (1890-1891) tot een hoogtepunt en eindigde in de zevende jaargang (1891-1892) met Van Deysse's 'Socialisme'. Het werd door de *Nieuwe Gids*-lezers met grote belangstelling gevolgd en leverde flink wat nieuwe abonnees op.³¹³

Volgens Ruiters en Smulders vormden de veertien bijdragen die Kloos, Van Eeden, Van Deysse en Van der Goes aan het debat bijdroegen niet alleen het hoogtepunt in het bestaan

³⁰⁹ Van der Goes 1889 ('Zeventien honderd negen en tachtig').

³¹⁰ Van Eeden 1890 ('Verstand en gevoel in de sociale evolutie'), p. 377-388.

³¹¹ Ibid.

³¹² Zie ook: Fontijn 1990 (*Tweespalt*), p. 281.

³¹³ Ruiters en Smulders 1996, p. 136.

van *De Nieuwe Gids*, maar luidden ze eveneens de ondergang van het tijdschrift in.³¹⁴ Ook Stuiveling stelt dat na het debat de verschillen zo duidelijk naar voren waren gekomen dat uiteindelijk van een eenheid geen sprake meer kon zijn.³¹⁵

Of dit debat de enige aanleiding was voor de ‘ondergang’ van *De Nieuwe Gids* vinden wij op zijn minst discutabel. Kloos had een tijdschrift te leiden en trachtte zijn redacteuren voor alles voor ‘zijn tijdschrift’ te behouden, hoe verdeeld zij ook waren in de ‘socialistenkwestie’. De voortdurende wederzijdse aanvallen tussen Kloos en Van Eeden, Kloos’ chronisch geldgebrek en een eventuele benoeming van Gorter tot literair medewerker van het blad hebben evenzeer een beslissende rol gespeeld in het uiteindelijk uiteenvallen van de redactie, wat op zijn beurt zou leiden tot een eenmansbewind van Willem Kloos over *De Nieuwe Gids*.

De latere persoonlijke controverse tussen Kloos en Van Eeden vond zijn oorsprong in een zo op het oog intellectueel discours over Van Eedens open brief aan de Russische keizer. Dat Van Eeden in zijn replek op Van der Goes de door Kloos zo gehate humaniteit ter sprake bracht, had hem al bovenmate geërgerd en daar kwam nu de open brief nog eens overheen. In het augustusnummer van de vijfde jaargang gaf Van Eeden acte de présence met zijn open brief ‘Aan den keizer aller Russen’.³¹⁶ Het was een aanklacht tegen tsaar Alexander III vanwege de verschrikkingen waaraan Russische politieke gevangenen blootstonden.³¹⁷ Van Eeden, die zich het lot aantrok van de naar Siberië verbannen Russen, baseerde zijn aanklacht op een artikel van de Amerikaan George Kennan (1859-1924), correspondent van de *Daily Telegraph*, die uitvoerig verslag deed in *Het Handelsblad* van 24 augustus 1889 over zijn ervaringen bij een bezoek aan de gevangenis van Siberië.

Van Eedens open brief, die hij in *De Nieuwe Gids* had weten te plaatsen zonder zijn redactieleden daarover te raadplegen, riep de ergernis op van Kloos, die er geen goed woord voor over had. Hij zag er niets anders in dan een pathetisch stuk in een gezwollen taal; en toen werd het persoonlijk.³¹⁸ Want Van Eeden was van mening dat Kloos in zijn persoonlijk schrijven aan hem zijn literaire integriteit ter discussie stelde. In zijn briefwisseling met Kloos wees Van Eeden erop dat Kloos zijn ‘open brief’ niet moest lezen als een artistiek product, maar dat hij Van Eedens artikel moest beoordelen op wat hij zei en waarom hij dat zei:

Door allerlei dingen ben ik den laatsten tijd wat bang geworden dat je verder van mij staat dan vroeger. Ik voelde ’t gisteren sterk en onaangenaam, of onze wegen uiteengingen. Is het door die brieven? Wat is het? Ik wou dat ik je meer zag, dat je meer hier kwam zooals vroeger. Het was niet omdat ik gekrenkt was door je oordeel. Hoeveel erger heb je mij voeger de waarheid gezegd! Maar ik voelde alsof jij iets leelijker in mij zag dan er werkelijk in mij is. Ik dacht voor ’t eerst van mijn leven: neen! nu heeft hij ’t mis, want hij ziet mij niet juist, hij verstaat mij niet. Misschien kun je ’t mij toch duidelijk maken, ik wil ’t even graag aannemen als altijd. Kom nog eens

³¹⁴ Ibid, p. 136-137.

³¹⁵ Stuiveling 1935, p. 100-101.

³¹⁶ Van Eeden 1889 (‘Aan den Keizer Aller Russen’), p. 394-407.

³¹⁷ Alexander III heerste over het Russische rijk van 1881 tot 1894.

³¹⁸ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. 25 augustus 1890, ook in: ’s-Gravesande 1955, p. 352 e.v.

een middag en avond. Wij hoeven dan niet eens over deze kwestie te praten, 't zal toch helpen. Je vriend Free.³¹⁹

Maar wel een vriend die zich bij herhaling niet gewaardeerd voelde door Kloos, een emotie die niet veel later, in nog heftiger mate, terugkeerde toen Van Eeden zijn vriendschap met Kloos op een weinig elegante wijze toetste in wat later de Lieven Nijland kwestie is gaan heten.³²⁰

Kloos antwoordde Van Eeden eind augustus 1890 dat hij zijn open brief niet alleen ijdel vond, maar ook dat hij het gevoel waarmee Van Eeden dit stuk had geschreven als ongezond beoordeelde en zeker geen stuk van gevoel en verstand achtte zoals Van Eeden beweerde. Het 'Aan den Keizer aller Russen' was slechts een voorwendsel om indruk te maken op het publiek. Het was een literaire truc en niet anders, was Kloos' keiharde oordeel. Verder verfoeide Kloos Van Eedens humaniteit, dat blinde idealisme van waaruit Van Eeden zijn aanval op de Russische autocratie inzette. 'O, die humaniteit, die pleegzusterkleeding zonder pleegzuster der humaniteit. Zij is de dood van alle waarachtig gevoel, de veiligheidsklep voor alle praktische en waar- menselijke emotie.'³²¹

Kloos' ergernis was des te groter nu Van Eeden het ook nog eens had gepresteerd Multatuli zijn 'open brief' binnen te smokkelen:

Ach, Sire, gij zult mij uitlachen, – Multatuli was een al te ijverig ambtenaar, wat te idealistisch en te humaan naar den zin der regeering. Hij vond dat de inboorlingen onzer koloniën, Javanen, door hun dorpshoofden werden uitgezogen. Hij wilde die menschen helpen en maakte het ons bestuur wat lastig met zijn bemoeiingen en klachten. Toen heeft men hem, neen niet verbannen, zelfs niet gestraft, men heeft hem eenvoudig verplaatst. Uit louter fierheid heeft toen de man eervol ontslag gevraagd en gekregen, omdat hij beweerde het land niet anders te willen dienen dan hij gedaan had. Toen was hij een tijd lang zonder betrekking en leed hij eenige maanden gebrek. Dat is: wat men in Holland gebrek noemt, – hij heeft altijd te eten gehad en nooit zonder bed behoeven te slapen, hij heeft altijd kleederen gehad en zich kunnen reinigen, hij heeft vrouw noch kind zien verhongeren of bevrozen of waanzinnig worden van leed. Na korten tijd is hij geholpen en heeft, tot zijn dood, in Duitschland een redelijk goed bestaan gehad. En heeft men zich zulk een kinderachtigheid aangetrokken? zult gij vragen. Wel, de man, die een groot schrijver was, heeft zijn lijden en het door hem en de Javanen geleden onrecht neergeschreven in een boek en toen hij het in 't licht gaf, – toen, Sire, is er een rilling door 't land gegaan. Een rilling! – ja waarlijk, een rilling. Vraag het aan elken Hollander. Ik schaam mij haast het te zeggen. Wat zult gij ons uitlachen, gij zult uw eersten minister roepen en uw adjudant, en uwe vrouw misschien wel – en zij zullen allen lachen, lachen. Die goede, teerhartige Hollanders, daar rillen zij al van. Goede God, gij zoudt ze anders laten rillen!!³²²

³¹⁹ Brief van Frederik van Eeden aan Willem Kloos, d.d. 23 augustus 1890, in 's-Gravesande 1955, p. 350-351.

³²⁰ Nijland 1891, p. 330-341.

³²¹ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. 25 augustus 1890, ook in: 's-Gravesande 1955, p. 352

e.v.

³²² Van Eeden 1889 ('Aan den Keizer Aller Russen') p. 403-404.

‘Door vergelijking met de Siberische ellende,’ schreef Kloos hem, ‘begin je te vinden, dat bij ons alles in den haak is, en dat Multatuli eigenlijk een schreeuwleelijk was.’

Je zal zeggen, dat heb ik niet zoo ernstig bedoeld. Maar 't staat er toch en voor duizenden en duizenden is dat koren op hun molen. Ieder rechtgeaard Handelsbladlezer zal weltevreden knikken, en zeggen, dat het toch nog zoo dom niet is om liberaal te zijn. [...] Daarom noem ik het gevoel, waarmee je dat stuk schreef, ongezond.[...] Er zit in je een levensprincipe, een latente hoofdneiging naar het Christen ideaal, ‘alle menschen broeders op aarde’, en die heeft je dezen keer een poets gebakken. Want die neiging heeft slechts twee manieren van uiting, door praktische daden of door mooie lyriek en gedroom. (zie maar de kleine Johannes). Geen van beiden nu is jouw stuk en daarom uit den booze.³²³

Wat Kloos betref stond Van Eedens integriteit daadwerkelijk ter discussie en dat Van Eeden meende bij Kloos te kunnen aankomen met het liberalisme, of nog erger met het christendom, deed er al helemaal geen goed aan. Naar Kloos' overtuiging moest men alles zelf gezien en gevoeld hebben en zolang dat niet het geval was, deed men er het beste aan vooral te zwijgen.³²⁴ Het gevoel waaruit Van Eedens artikel voortkwam was onecht, clichématig en niet individueel.³²⁵

Nog diezelfde avond schreef Van Eeden Kloos een uitvoerige brief waarin hij hun jarenlange vriendschap beklemtoonde en hem verzekerde dat hij die vriendschap zeker niet op het spel wilde zetten. De suggestie van Kloos dat Van Eedens brief aan de Tsaar in ieder geval door deze vorst ongelezen zou blijven, vocht hij aan:

Het Handelsblad - hoe kun je ook ooit daarop vertrouwen - heeft je verkeerd ingelicht. *De Keizer weet alles*. Hij heeft rapporten waarin hem alles zonder verzachting wordt voorgesteld. Kennan heeft die rapporten gezien. Op een er van schreef de Keizer zelf, in het russisch, de volgende kantteekening: ‘Een melancholiek beeld, maar niet nieuw.’ Die woorden tekenden hem voor mij. Hij vindt het beroerd, maar hij ziet er geen gat in, het bestaat al zoo lang, er is geen beginnen aan. Zoo iemand wilde ik toespreken zooals ik gedaan heb. Of hij 't ooit lezen zal? Wie weet.[...] En al moge dit nu volkomen mislukken, dan is dit nog geen reden mijn stuk ter zake van ijdelheid van bedoeling te vonnissen.³²⁶

Ook keerde Van Eeden zich tegen de aantijging Multatuli niet serieus te nemen.

Moet ik nu per se onze Hollandschen held den grootsten vinden? - Wel ik bewonder hem van harte [...] Weet je wel Willem dat je me haast doet denken aan onze vaderlandsche critici, die opstoven toen jij durfde zeggen dat Beets geen Shelley

³²³ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. 25 augustus 1890, ook in: 's-Gravesande 1955, p. 352 e.v.

³²⁴ Van Eeden wilde, aldus Albert Verwey in zijn studie over zijn zwager, zijn gevoel laten spreken; zijn persoonlijke gevoel, meenden tegenstanders, toen zij hoorden van zijn brief aan de tsaar. Een brief die naar Verweys overtuiging vooral getuigde van een grenzeloze overschatting van zijn eigen persoon

³²⁵ Zie ook Kralt 1984, p. 15-25.

³²⁶ Brief van Frederik van Eeden aan Willem Kloos, d.d. 25 augustus, ook in: 's-Gravesande 1955, p. 355 e.v.

was. Je moet me niet kwalijk nemen Willem, maar als jij me burgerlijk noemt dan noem ik jou spiess-burgerlijk [klein burgerlijk]. Wanneer ik over de grenzen van mijn landje kijken wil, door je naar beneden gehaald te worden vind ik vrij komiek. [...] Er is veel ellende in de wereld – maar deze is naar mijn weten de verschrikkelijkste, die het sterkst werkt op mijn emotie.³²⁷

Kloos vond het welletjes en liet Van Eedens brief onbeantwoord. Een kleine twee weken later, toen Van Eeden Kloos schreef zijn *Don Torribo* aan hem te willen opdragen, laaide de woordenstrijd tussen hen beiden echter weer op, zoals verderop zal blijken.³²⁸

Terwijl Kloos zich in het augustusnummer van 1890 nog buiten de publieke controverse in zijn blad hield en zich gewoontegetrouw wijdde aan zijn literaire bespreking – de brieven van Huet en Multatuli – zoals we eerder zagen, werd het steeds duidelijker dat Kloos' mederedacteuren in ideologische zin uit elkaar dreven. Onmiddellijk volgend op Van Eedens open brief 'Aan den Keizer Aller Russen' besprak Van der Goes in datzelfde augustusnummer de brochure *Dominee, Pastoor of Rabbi*, uitgegeven door de Vrijdenkersvereniging 'De Dageraad'.³²⁹ De bijval waarmee het boekje was ontvangen was veelzeggend, aldus Van der Goes: de godsdienst had de mensen niets meer te zeggen. Hoewel de brochure, zo beweerde Van der Goes, niet de schoonheidsprijs verdiende om de kracht van de redeneringen of de fraaiheid van argumentatie, kon men toch tot geen andere conclusie komen dan dat de godsdienst, op zijn best, niets anders was dan een 'positief kwaad'.

Van Eeden wilde Van der Goes' *Dageraad*-bespreking niet onbeantwoord laten.³³⁰ Het volgende nummer, het oktobernummer van de zesde jaargang van *De Nieuwe Gids* opende met Van Eedens 'Over de toekomst', waarin hij zich keerde tegen zowel Van der Goes' bespreking van de brochure *Dominee, Pastoor of Rabbi* als Van der Goes' vertaling van Bellamy's bestseller *Looking Backward*, een socialistisch Utopia van het jaar 2000.³³¹

³²⁷ Ibid.

³²⁸ Van Eeden 1890 (*Don Torribo*).

³²⁹ Van der Goes 1890 ('Dominee, Pastoor of Rabbi').

³³⁰ Van Eeden 1890 ('Over de toekomst'), p. 1 e.v.

³³¹ Bellamy 1888. In de vertaling van Frank van der Goes, *In het jaar 2000*, Amsterdam 1890.³³¹ Bellamy's boek, dat in 1887 verscheen, werd al snel een bestseller en vertaald in vijftien talen. Wereldwijd behaalde het een oplage van ruim een half miljoen exemplaren. Ook Van der Goes zette zich aan een vertaling. Het verhaal komt in het kort op het volgende neer: De hoofdpersoon in het boek is de gefortuneerde Julian West uit Boston die op het punt staat in her huwelijk te treden met de beeldschone Edith Bartlett. Omdat Julian maar moeilijk in slaap kan komen, roept hij regelmatig de hulp in van een hypnotiseur. Ook dit keer brengt de hypnotiseur hem in zijn ondergrondse slaapkamer, die aangelegd was omdat de heer West aan chronische slapeloosheid leed, in een diepe slaap en dit keer wel erg stevig. Boven hem brandt, tijdens zijn diepe slaap, het huis af en wordt er verondersteld dat hij is omgekomen. Op dezelfde plaats wordt een nieuw huis gebouwd. Ruim honderd jaar later, in het jaar 2000, wordt bij graafwerk de kelder ontdekt, waarin Julian al die tijd heeft gelegen. De dokter meldt hem voorzichtig dat het inmiddels 2000 is en neemt hem op in zijn gezin. Gelukkig loopt er ook in dit gezin een beeldschone Edith rond, nota bene de kleindochter van zijn eerste verloofde, en natuurlijk loopt het uit op een verlovings. Daarnaast ontspint zich het vraag- en antwoordspel dat het grootste deel van het boek uitmaakt: discussies over hoe het vroeger was en vooral hoe het anno het jaar 2000 is geworden. De armoede is opgelost, de economische ongelijkheid is verdwenen en de achterstand van de vrouw opgeheven. Zo verwoordt Bellamy zijn kritiek op de maatschappij aan het eind van de negentiende eeuw en schetst hij het socialistisch utopia van het jaar 2000.

In zijn artikel 'Over de toekomst' fantaseerde Van Eeden dat er als gevolg van de evolutie niet onmiddellijk, maar bijvoorbeeld over honderdduizend of over een miljoen jaar, mensen-engelen zouden zijn. Door veredeling van de mens à la Spencer was het niet de liefde voor de ouder of voor het kind, noch de vaderlandsliefde, maar de liefde voor de gehele mensheid die de hoogste deugd zou worden. Daarmee deed hij Van der Goes' toekomstvisioen af als plat-socialistisch.³³²

23.2 In het jaar 2000

Van Eedens polemieek met Van der Goes in *De Nieuwe Gids* was Van Deyssel natuurlijk niet ontgaan.³³³ Medio november schreef hij vanuit Bergen op Zoom de redactiesecretaris Kloos dat hij in de volgende aflevering, het komende decembernummer, graag een stuk contra Van der Goes wilde plaatsen.³³⁴ Kloos, die nog maar kort geleden had verordonneerd dat kopij voor het volgende nummer rond de 15^e van de maand daaraan voorafgaand binnen moest zijn, vroeg Van Deyssel wel haast te maken met zijn stuk. Van Deyssels stuk 'Gedachte, kunst, socialisme, enz.' moest, gezien de gevoeligheid van het een en ander, in de redactie worden besproken en dat zou oponthoud betekenen.³³⁵

In andere gevallen nam Kloos vaak zelf de beslissing tot al of niet plaatsing, maar deze bijdrage wilde hij met zijn redacteuren uitvoerig bespreken om openlijke onenigheid te voorkomen, hoewel hij niet geheel afkerig was van enige polemieek in zijn tijdschrift. Een verstandige opstelling.

Van Deyssel, die wilde voorkomen dat zijn kritische bijdrage de decemberaflevering zou missen, had er een treinrit voor over en spoorde vanuit Bergen op Zoom naar de hoofdstad om Kloos een kleine week later, op maandag 24 november 1890, de kopij persoonlijk te overhandigen. Op de redactievergadering van dezelfde avond werd Van Deyssels bijdrage door Tak voorgelezen. Kloos zat ziek thuis, bemoederd door Hein Boeken. Het stuk werd aangenomen, met de kanttekening dat Van der Goes nog wel de gelegenheid kreeg op Van Deyssels stuk te reageren.³³⁶ De volgende dag werd Karel, die zich erop had verheugd ouderwets met Kloos door te zakken, in alle vroegte door de zieke Kloos en zijn verzorger Boeken op de trein terug naar Bergen op Zoom gezet.³³⁷

In zijn artikel, waarvoor hij zoveel moeite had gedaan om het geplaatst te krijgen, stelde Van Deyssel vast dat Van der Goes naar zijn overtuiging de enige mens op de hele wereld was die zowel het socialisme omarmde als een grote liefde voor de kunst voorstond. Het deed Van Deyssel daarom zo'n verdriet dat het nu juist zijn vriend Van der Goes was, een niet onverdienstelijk literator, die hem de afschuwelijkste walging moest bezorgen met *In het jaar 2000*, zijn vertaling van Bellamy's *Looking Backward*.³³⁸ Deze utopische roman, die niet

³³² Eenzelfde soort geloof in engelen als die bij Van Eeden was, aldus Jan Fontijn, ook te vinden bij de Belgische schrijver Maurice Maeterlinck. Fontijn stelt vervolgens dat deze engelen een softere versie zijn van Nietzsches Übermensch. Zie : Fontijn 1990 (*Tweespalt*), p. 281.

³³³ Van Tricht en Prick 1981, p. 90-93.

³³⁴ Dagboekantekening van Lodewijk van Deyssel van 18 november 1890, in: Prick 2003, p. 134.

³³⁵ Brief van Willem Kloos aan Lodewijk van Deyssel, d.d. 20 november 1890, in: Prick 2003, p. 134.

³³⁶ Notulen redactievergadering van *De Nieuwe Gids* 1885-1891 24 november 1890, *De Nieuwe Gids*-archief 69^E16, KB.

³³⁷ Prick 2003, p.134-135.

³³⁸ Bellamy 1888. In de vertaling van Frank van der Goes, *In het jaar 2000*, Amsterdam 1890.

alleen een aanklacht vormde tegen de sociale misstanden, maar ook zicht bood op een door Van der Goes verheerlijkte toekomstige samenleving die vooral gebaseerd was op solidariteit en waarin het individu opging in de massa, was voor de individualistische kunstenaar Van Deyszel een gruwel.³³⁹ Van Deyszels wereldbeeld vol schoonheid en Van der Goes' socialistische ethiek kwamen danig met elkaar in botsing.³⁴⁰ In een maatschappij volgens Bellamy's *In het jaar 2000* was er naar Van Deyszels oordeel geen plaats voor literatuur. In zo'n wereld wenste Van Deyszel niet te leven. Socialisme was immers anti-literair en literatuur, zo stelde Van Deyszel, is anti-socialistisch. Socialisme, zo beëindigde Van Deyszel zijn betoog, had met geen kunst en gedachte en schoonheid en verfijning van doen. Socialisten zochten de weg van de minste weerstand of, in Van Deyszels woorden: 'zij willen nu eenmaal breed en niet hoog.'³⁴¹

Het lukte Van der Goes niet Van Deyszel in hetzelfde nummer van replek te dienen, maar in het volgende nummer van *De Nieuwe Gids* zou hij hem uitvoerig antwoorden in zijn betoog over socialistische esthetiek, dat 40 pagina's telde.³⁴² Ruiter en Smulders zijn van mening dat Van der Goes in zijn drie studies over 'Socialisme' zowel de idealen van de individualistische kunstenaars als Kloos en Van Deyszel wilde sparen als zijn eigen idealistische opvattingen verdedigen.³⁴³ In de praktijk echter verwijderde de egalitaristische politicus Van der Goes zich steeds verder van kunstenaars als Van Deyszel en Kloos.

Willem Kloos had zich al enkele maanden verdiept in het gedachtegoed van zijn mederedacteuren en schreef ondertussen gestaag verder aan zijn antwoord aan zowel de humanist Van Eeden als aan de socialist Van der Goes. Dat zou, zo had hij immers Van Eeden beloofd, een flink spektakel geven. Hij liet er zelfs zijn drank voor staan en meed de kroeg als gold het een godshuis.

23.3 Verleden, heden en toekomst

Er was groot nieuws in Amsterdam. Kloos, die altijd maar kwakkelde met zijn maag, stond nu vroeg op, hij at en hij werkte.³⁴⁴ Dat was maar goed ook, want Willem had het vreselijk druk, zoals Hein Boeken aan Diepenbrock doorbriefde. Door dat stuk van Van Deyszel uit december, zo vervolgde Boeken zijn verhaal, werd het nieuwe februarinummeer een erg socialistische aflevering, waar Kloos zijn handen vol aan zou hebben.³⁴⁵ Om in staat tot werken te blijven, hadden Kloos en Boeken zichzelf drooggelegd. Er werd geen spat meer gedronken en dat al tien dagen lang en dat had zeer merkwaardige gevolgen. Ze voelden zich kiplekker. Maar ondanks de besparingen die het strenge regime opleverde, zat Kloos zoals gewoonlijk zonder een cent en dat gaf weer een hoop gedoe.³⁴⁶ De komende

³³⁹ Van Deyszel 1890 ('Gedachte, kunst, socialisme, enz. '), p. 249-262.

³⁴⁰ Adang 1990.

³⁴¹ Van Deyszel 1890 ('Gedachte, kunst, socialisme, enz. '), p. 249-262.

³⁴² Franc van der Goes 1891 ('Studies in socialisme I'), p.369-404.

³⁴³ Studies in socialisme. I. Over socialistische esthetiek, in *De Nieuwe Gids*, jaargang 6 (1891) en Van der Goes tweede studie De leer, uit de februariaflevering van de zevende jaargang en zijn derde en laatste studie Socialistische esthetiek [III], verschenen in het aprilnummer van de zevende jaargang.

³⁴⁴ Brief van M.W. van der Valk aan Alphons Diepenbrock, omstreeks 10 januari 1891, in: Reeser 1982, p.249.

³⁴⁵ Brief van Hein Boeken aan Alphons Diepenbrock, d.d. 14 januari 1891, in: Reeser 1982, p. 250.

³⁴⁶ Toen Kloos Tak, die sinds juni 1890 over het geld ging, om zijn salaris vroeg, stuurde deze hem nota bene door naar Van der Goes. Daar was Kloos niet blij mee, want Van der Goes gaf nooit thuis. Ook nu hield Van der Goes zich van den domme en rekende de 'boekhoudkundige' Kloos voor dat Van der Goes zelf nog f 250,- van *De Nieuwe Gids* te vorderen had en dat graag wilde afrekenen. Kloos, die maar weinig ontging, wist dat hun

aflevering van *De Nieuwe Gids* nam hem volledig in beslag zodat hij de centenkwesie, geheel tegen zijn natuur in, op de lange baan schoof.

Deze voor Kloos op voorhand zo problematisch geachte februariaflevering van de zesde jaargang van *De Nieuwe Gids*, waarin Van der Goes zijn eerste studie over socialisme publiceerde, opende met Van Eedens bijdrage 'Over Humaniteit'.³⁴⁷ Kloos' smalende opmerkingen over Van Eedens vermeende menselijkheid had Van Eeden mogelijk doen besluiten juist deze titel boven zijn opstel te plaatsen.³⁴⁸ Van Eeden betoogde in zijn artikel dat dichters een natuurlijke afkeer kenden van het banale alledaagse en juist op zoek waren naar verfijning, naar distinctie en naar het individuele. Maar dat ontsloeg de dichter nog niet van de dure plicht ook rekening te houden met zijn publiek. Met zo'n uitgangspunt, meende Van Eeden, toonde de kunstenaar 'de actieve liefde tot zijn medemens'.

Met de positie die Van Eeden in zijn stuk innam, koos hij impliciet voor een aanval op het werk van zowel Kloos als Van Deysssel, die naar de mening van Van Eeden alle twee op zichzelf gerichte hyperindividualisten waren. Verder bekende Van Eeden in diezelfde bijdrage dat hij weliswaar socialist was, maar niet het type socialist als Van der Goes, dat alleen geïnteresseerd was in materiële welvaart en alles benaderde vanuit een rationele houding. Van Eeden was socialist vanuit zijn gevoel en stelde daarom begrippen als humaniteit en menselijkheid centraal.³⁴⁹

Van Eeden, die bevreesd was dat zijn correspondent in Bergen op Zoom zijn bijdrage in het februarinummer van *De Nieuwe Gids* al te zeer in het persoonlijke zou trekken, schreef hem: 'Ik verdedig Goes namelijk meer dan jou. Niettemin heb ik veel sympathie voor de gevoelens die je het vorige stuk deden schrijven. Ik maak alleen andere consequenties. Ik vind individualisme en socialisme geen dingen die tegenover elkaar staan.'³⁵⁰

Van Deysssel antwoordde hem dat hij in een later stadium op Van Eedens bijdrage zou reageren met een artikel waar hij op dit moment aan schreef. Het werk zou, zo gaf hij prijs, zowel polemisch als filosofisch worden, met lyrische stukken erin waarin hij de verschillen tussen zijn eigen en Van Eedens opvattingen over humaniteit en socialisme niet zou benadrukken, maar juist opheffen.³⁵¹

Maar zover was het nog niet. Eerst zou Van der Goes in het 'socialisme-nummer' van februari 1891 in zijn 'Studies in socialisme I, Over socialistische esthetiek' uitvoerig ingaan op Van Deysssels opgeworpen uitgangspunt dat kunst en socialisme niet samengingen en

financiële man Tak van de uitgever Versluys onlangs f 300,- had ontvangen en nu was Kloos van mening dat daar zijn traktement van f 50,- wel af kon. Enige consideratie met hem was toch wel op zijn plaats, meende Kloos, want het was Tak toch niet ontgaan dat de redactiesecretaris destijds de grondslag legde voor het bestaan van *De Nieuwe Gids*. Hij plaatste de allereerste vier aandelen en toen zij later in geldnood verkeerden, wist hij, die noch voldoende inkomsten had noch relaties zoals Van der Goes en Van Eeden, acht aandelen tegen f 100,- interest te bezorgen en hij dus, meer dan wie ook, voor de financiën van het tijdschrift het nodige had bijgedragen. Kloos was duidelijk in zijn wijk geschoten en dat hij met Van Eeden weer door dezelfde *Nieuwe Gids* deur kon, zoals hij kort te voren Tak nog schreef, bleek ook van zeer korte duur. Willem Kloos aan P.L. Tak, d.d. 3 januari 1891, De *Nieuwe Gids*-archief copieboek 69^F14, KB en Willem Kloos aan P.L. Tak, d.d. 27 oktober 1890, De *Nieuwe Gids*-archief copieboek 69^F14, KB.

³⁴⁷ Van Eeden 1891 ('Over Humaniteit'), p. 315-329.

³⁴⁸ Kralt 1984, p. 15-25.

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ Brief van Van Eeden aan Van Deysssel, d.d. 30 januari 1891, in Van Tricht en Prick 1981, p.105.

³⁵¹ Brief van Van Deysssel aan Van Eeden, d.d. 8 februari 1891, in Van Tricht en Prick 1981, p.108-109.

trachtte hij dat uitgangspunt te ontcrachten.³⁵² En passant gaf hij Van Deyssel een lesje in de esthetiek van het socialisme. Van Deyssel reageerde daar niet onmiddellijk op. Pas in februari 1892 kwam Van Deyssel terug op de socialistenkwestie, maar toen was de sfeer binnen de redactie van *De Nieuwe Gids* al behoorlijk verkild.³⁵³

Met Van Eedens 'Over Humaniteit' en Van der Goes' antwoord aan Van Deyssel 'Studies in socialisme. I, Over socialistische aesthetiek' had het debat in *De Nieuwe Gids* kunnen eindigen, zo meende Albert Verwey in zijn postuum verschenen studie uit 1939; maar dat liep, mede door de interventie van Kloos, heel anders. Met die mening suggereerde Verwey min of meer dat de scheiding der geesten die uiteindelijk de ondergang van de eerste reeks van *De Nieuwe Gids* tot gevolg zou hebben, Kloos' schuld was.³⁵⁴ De ondergang van *De Nieuwe Gids* lag duidelijk gecompliceerder, maar daar wilde Verwey liever niets van weten.

Lang had Kloos gewacht voordat hij publiekelijk het strijdperk betrad. Kloos kon niet anders: de bijdragen van zijn mederedacteuren gingen voor een groot deel over de vraag hoe Kloos in het leven stond. Getergd door de bijdragen van zijn mederedacteuren zette hij met zijn stuk 'Verleden, heden en toekomst' in het aprilnummer van *De Nieuwe Gids* de discussie op scherp.³⁵⁵ Naar de mening van Kralt is het veelzeggend dat Kloos zijn 'Verleden, heden, en toekomst' als sluitstuk nam voor zijn bundeling van *Veertien jaar literatuur-geschiedenis* (1896). Kloos doorbrak daarmee de chronologische lijn en beschouwde zijn artikel wellicht als een afsluitende principeverklaring.³⁵⁶ Deze gedachte volgend is het veelzeggend dat Kloos diezelfde *Veertien jaar literatuur-geschiedenis* opende met zijn 'Inleiding' tot de *Gedichten* van Jacques Perk, die chronologisch gezien niet thuis hoorde op die plaats. Zoals we later zullen zien is eenzelfde ordeningsprincipe waar te nemen bij Kloos' bundeling van zijn *Verzen* uit 1894. Ook acht Kralt en wij met hem, het volstrekt onjuist Kloos' 'Verleden, heden en toekomst' af te doen als stelde het weinig of niets voor, zoals Stuiveling schamperde in zijn *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt*.³⁵⁷

'Want ons gevoel en ons verstand', zo betoogde Kloos in 'Verleden, heden en toekomst', dat was opgedragen aan zijn vroegere leermeester Dr. W. Doorenbos:³⁵⁸

zijn beide objecten van de ikheid, waar alles in laatste instantie vandaan komt als men het wel overweegt. Uit de geheimzinnige bron van alle leven, waarvoor alle leven tevens een object is, komt elke beweging in den gang der menschheid, elke wending en voortgang op haar geheimzinnige slaapwandelaarpad. Vandaar uitgebroken, uit ze zich natuurlijk in voelen en denken, tegelijk en gezamenlijk

³⁵² Van der Goes' tweede studie 'De leer' verscheen in de februariaflevering van de zevende jaargang en werd voorafgegaan door Van Deyssels 'Socialisme'. Zijn derde en laatste studie 'Socialistische aesthetiek [II]' verscheen in het aprilnummer van de zevende jaargang.

³⁵³ Van Deyssels artikel 'Socialisme' verscheen in de februariaflevering van de zevende jaargang, p. 365-396. De lyrische stukken die erin voorkwamen werden door Van Deyssel geschrapt en veel later afzonderlijk gepubliceerd. Zie: Van Deyssel, *Verzamelde Opstellen VI*, Amsterdam 1901, p.75 ev. en p.79 ev.

³⁵⁴ Verwey 1939, p. 94-95.

³⁵⁵ Kloos, 'Verleden, heden en toekomst', april 1891, p. 160-171.

³⁵⁶ Kralt 1984, p. 15-25.

³⁵⁷ Stuiveling 1935, p. 105.

³⁵⁸ Rob Nieuwenhuis, 'Inleiding tot de beweging van 80', in Nieuwenhuys, Lüger en Prick 1982, p. 2-4; Stuiveling 1935, p. 93-94. Nieuwenhuis spreekt, kennelijk in navolging van Stuiveling, over een 'schijnfilosofie'.

Zowel Van der Goes als Van Eeden heeft naar Kloos' overtuiging in dit curieuze geding over verstand en gevoel voor de helft gelijk. Kloos' bemoeienis met de discussie, die vooral ging over de vraag of nu het gevoel dan wel het verstand de mensheid vooruit had geholpen, damde de tegenstellingen binnen zijn redactie niet in, maar verscherpte die juist. Zo zag Kloos, die het ernst was met wat hij hier te zeggen had, zich plotseling in het centrum van het debat geplaatst.³⁵⁹

Het zal Doorenbos, die *De Nieuwe Gids* uitspelde en in de kring van Kloos als een autoriteit werd gezien, zeker hebben gestreeld dat zo'n belangwekkend stuk van Kloos aan hem was opgedragen. Ook Pierson, die hem min of meer de titel verschaftte en inmiddels een zeer gewaardeerd medewerker van het tijdschrift was, begreep dat het Kloos menens was met zijn visie op het heden en de toekomst.

Voor Van Eeden, die volgens Kloos net als Van der Goes zich het hoofd op hol had laten brengen door het socialisme, moest het ontgelden. Kloos zag in Van Eedens 'humaniteit' niets anders dan een zoveelste versie van dat vervloekte christendom. Terwijl hij en zijn mederedacteuren, zo dacht hij, daar nu eindelijk eens van verlost waren. Maar niets bleek minder waar: nu zat het christendom verpakt in een jasje van humaniteit. Dat was een waar schrikbeeld voor Kloos, die de esthetiek als grondslag voor het leven beschouwde en niet de ethiek zoals zijn tegenstrever. In het verdere verloop van zijn betoog ging hij de grote vragen over de oorsprong, de zin van het leven en de dood, niet uit de weg. Het was als een demonstratie van Kloos' wereldbeschouwing die culmineerde in de uiteindelijke schoonheid waartoe het leven tot in lengte van dagen zou groeien. 'Schoonheid,' zo betoogde hij in zijn opstel,

is het Leven in zijn waarste beteekenis, waar het leven toe worden zal in de lengte der tijden, hoe langer hoe meer waarachtiglijk, en dus naar de schoonheid en niet naar de goedheid, dat een woord zonder zin is, de menschen te beoordeelen, is geen daad van willekeur of het spel van een artiesten-gril, maar de wil van 't Leven-zelf, de werkelijkheid gepakt in haar diepste essentie, de hoogste Wet van 't Zijn. Dit is nu *mijn* sociaal-democratie.³⁶⁰

³⁵⁹ Dat Kloos zijn 'Verleden, heden en toekomst' zeer serieus nam, bleek eens te meer uit de correspondentie die hij wisselde met Pierson, die overigens zelf het initiatief daartoe nam. In Kloos' correspondentie met de professor scherpte hij zijn eigen gedachte over Christus en het christendom: 'Ik herhaal dus: ik val niet aan het Christendom van de historie in zijn verschillende fasen, maar alleen het idee van Christus zelf in zijn naaksten vorm. "Hebt uw vijanden lief" etc. Wat de Christus-figuur gezegd heeft, is zeer mooi en ik accepteer alles als artistieke, niet daad-wordende uiting van een temperament, hetzij dan dat temperament werkelijk heeft bestaan, of een verbeelding van menschen is. Maar ieder, die zich Christen noemt, op grond van dat hij zegt, Christus woorden te accepteren als de wet van zijn leven, die noem ik onwaar jegens zichzelf omdat die woorden onuitvoerbaar zijn.' Piersons antwoord aan Kloos is helaas niet overgeleverd, maar uit Kloos' reactie kunnen we vaststellen dat zij elkaar flink genaderd waren. Nu moest alleen nog uit de wereld worden geholpen dat het christendom iets anders is dan de idee van het christendom.

'Daar dit misverstand heeft plaats kunnen hebben, stem ik u toe, dat ik beter had gedaan, in een nootje mij vooruit op dit misverstand te wapenen. Nu zult gij zeggen, dat dat "idee" nergens beschreven staat in zijn zuiverste essentie. Dat geef ik u toe, maar dat hoeft ook niet. Sta mij toe, wat ik meen, met een voorbeeld te verduidelijken. Juiste definities van de dingen der werkelijkheid zijn m:i: nimmer te geven. Men kan b:v: onmogelijk onder woorden brengen het begrip "stoel". Probeert u het eens, ik zal u altijd een model kunnen opnoemen, dat eenigszins buiten de definitie valt. Desgelijks met het woord lamp, en met alle menselijke woorden.' Daarom, zo meende Kloos, was het te rechtvaardigen dat hij sprak in zijn opstel in *De Nieuwe Gids* over 'het christendom'. Zie: De Graaf 1962, p. 163-165.

³⁶⁰ Kloos, 'Verleden, heden en toekomst', april 1891, p. 160-171. Zie ook Cornelissen 2001, p. 99 ev.

Voor Kloos was de schoonheid van meer betekenis voor de toekomst dan de christelijke naastenliefde of de strijd van sociale hervormers. Het was aan de dichters immers gegeven de schoonheid te openbaren en die schoonheid lag verborgen in de toekomst. Daarom is, aldus Kloos, mooi beter dan braaf en schoonheid meer dan goedheid. De daden waarom men iemand goed noemt, doet hij uit sentiment en daarom is hij schoon en dat is de moraal van de toekomst. De sociale hervorming is onecht, het is niet gevoeld zoals de humaniteit een zelfopoffering impliceert en daarom al even vals is. Met dit uitgangspunt sloot Kloos zich aan bij Van Deyssels premisse dat kunst en socialisme niet samengingen.³⁶¹

Aan Van Deyssel, Van Eeden en Van der Goes had Kloos nog het volgende te zeggen:

Ja, inderdaad, de sociaal-democratie, ik bedoel nu de heusche, schijnt een heel raar ding te zijn. Zij brengt ten minste de hoofden mijner vrienden, mijner allerbeste vrienden, die ik tevens de mooiste menschen vind, aller-merkwaardigst, aller-bevreemdendst op den hol. Van der Goes schrijft een stuk en eindigt met een bewering, geheel tegenovergesteld aan die waarmee hij begonnen was [...] De heer van Deyssel begint zich op ééns heel erg ongerust te maken, dat de kunst zal verdwijnen in de maatschappij die aan het komen is; terwijl de heer van Eeden zich schrap zet om van der Goes te overtuigen, dat de democratische evolutie in de hoofden der menschen niet is ontstaan door een verstandelijke redeneering, maar uit de moderne verfijning van 't gevoel. Waar moet dat heen? Ik sta er letterlijk verstomd van, van al die beweringen, en ik moet er dan ook voor uit komen, heelemaal openhartig, dat *mijn* temperament over al deze dingen geheel anders denken moet.³⁶²

Sociale hervormers – daarmee doelend op Van der Goes – zijn anti-artistiek, verachten de schoonheid van het heden en zien niet uit naar het schone wat verborgen ligt in de toekomst, aldus Kloos.

Ook daarin heeft de heer Van Deyssel volkomen gelijk. Want, alhoewel de verwerkelijking van het schoone bevorderend, in dienst van de menschheid, of liever juist dáarom, komen zij noodzakelijk in botsing met den kunstenaar, den kunstenaar, die het Schoone op directe wijze dient. De kunstenaar is de bij uitstek begenadigde van de schoonheid, die het schoone opneemt, zooals het zich voordoet in zijn leven, en het weergeeft aan de wereld in hoog-schoone kunst. Hij is tevreden met de schoonheid zelve, die hem reeds zooals zij is, wonderbaarlijk en groot voorkomt. De hervormers daarentegen, zij vragen niet naar schoonheid, die lijkt hun een kinderspel, hun hoofden zijn vol van schoone en onschoone ambities en begeerten, en plannen en wils-werkingen, zij zijn de blinde werktuigen in de handen van het Noodlot, dat hen dwingt naar zijn Al-wil. Zij hebben groote woorden, die zij toewerpen aan de menigte als leuzen van vereeniging, woorden die het Noodlot hun legt op de lippen met soevereine en onwendbare overmacht; en omdat zij de onbewuste teweegbrengers van het schoone in een verdere toekomst zijn, moeten zij de schoonheid verachten die er is.³⁶³

³⁶¹ Ibid.

³⁶² Ibid.

³⁶³ Ibid.

Humaniteit, zo peperde hij Van Eeden nog maar eens in, is een 'even zin-ledig woord als het woord goed of kwaad', en was niet veel meer dan een verkapte terugkeer naar het christendom.

Het doet veronderstellen, ten halven uitgesproken, de bijgedachte: emotie, en er zit toch heelemaal geen emotie in. Want emotie is geen emotie, als zij niet heeft een object, een object dat emotioneert. En wat zou dat dan voor een emotie zijn, die tot object heeft, niets minder dan de geheele menschheid, en die zich dan uit zou in praktische daad. Als emotie zelve, die alleen wil zijn emotie, kan men haar nog gelden laten, maar dan heeft zij zich zeer zeker in zich zelve op te sluiten en alleen zich te uiten in geëmotioneerde kunst. Want wat zou het zijn, een emotie die zich uit zou in praktische daden, een emotie die tot object heeft de geheele menschheid, zóó als die is. Dat zou een miljoen-malige overdrijving zijn van het ééne hoofdmotief van het menselijke handelen, de sympathie bedoel ik, die het andere hoofdmotief, onze zucht tot zelfbehoud, geheel werkeloos zou maken, en dus uit zou moeten loopen, zeer kort na hare in-praktijk-brenging, op de algeheele vernietiging van ons eigene Ik. Deed de heele wereld dus zoo, wat de humaniteits-mannen, indien zij het meenen, toch eigenlijk moeten vinden hun ideaal der idealen, dan was de heele wereld in een ommezien dood. En dat kan toch de bedoeling van de humaniteit wel niet zijn.[...] O, de humaniteit, wilt gij weten, waar zij vandaan komt? 't Is de idee van het Christendom, 't onmogelijkste idee om in de praktijk te brengen tot uitvoering, het Christendom ontdaan van al zijne bijzaken, al zijne vormen, het hardnekkige Christendom, dat het hoofd weder opsteekt, nu naakt tot op zijn lijf. O dat vervloekte, dat ergerlijke Christendom! Wij meenden er nu eindelijk voorgoed van verlost te zijn, van zijn ijdele onwezenlijkheid, van zijn onware onmenschelijkheid, van zijn dwaze dogmatiek. Weg waren zijn God en zijn Duivel en zijn Onsterfelijkheid, en rustig waren wij bezig het leven te doorproeven, en te groeien tot levenden, waarachtig levenden, daar komt het ondoordbaar woekerende doods-idee, nu zónder Onsterfelijkheid en God en Duivel, weer dood-bedaard óp in de hoofden der menschen en grijnst ons tegen als de Humaniteit. Hebt alle menschen lief als u zelf en zoo verder ... Wel zeker, 't klinkt fraai, maar *ik* heb niet alle menschen lief als mij zelf, en gij ook niet, en niemand op de wereld, en wie het toch blijft zeggen, dien noem ik onwaar.[...] Het Christendom is niet iets positiefs, maar een negatie, een negatie van den mensch, zooals hij is en zich ontwikkelt met zijn leelijk- en zijn mooiheid, telkens zich opstuwend in den strijd des levens tot een hogere mooiheid, tot een mindere leelijkheid. Het Christendom wil niet het menscheijk leven in zijn gang en ontwikkeling, het Christendom wil den dood.[...] Omdat ik het Christendom niet noodig heb, ik rijklevende, daarom haat ik het, tot den dood.³⁶⁴

Deze laatste zin over het christendom schrapte Kloos overigens bij de bundeling van zijn kritisch werk in 1896.³⁶⁵

³⁶⁴ Ibid.

³⁶⁵ Kloos, *Nieuwere Literatuurgeschiedenis II*, Amsterdam 1904, p. 253 e.v.

23.4 Aan Willem Kloos

Op zondagmorgen 5 april 1891 noteerde Van Eeden in zijn dagboek dat het stuk van Kloos hem meeviel. Ze leken veel van elkaar te verschillen, maar zaten vlak bij elkaar, zo luidde Van Eedens analyse.³⁶⁶ Een paar dagen eerder had Kloos zelf vastgesteld, zij het in een andere context, dat hij en Van Eeden het met elkaar eens waren. Het was 3 april en Van Eeden vierde zijn eenendertigste verjaardag. Kloos was als enige van de vrienden in Bussum geïnviteerd. Waarschijnlijk had Van Eeden de behoefte met Kloos alles eens rustig uit te praten. Op die avond ontspoon zich tussen hen een dialoog die Van Eeden woordelijk in zijn dagboek vastlegde.

Kloos: 'Geloof je dat er iets van je, je ikheid onsterfelijk is?'. Ik: 'Zoo kan ik het niet uitdrukken. Ik geloof dat tijd een fenomeen is. Ik geloof dat er een bestaan is zonder tijd, en dat kunnen wij ons niet denken.' Kloos: 'Maar geloof je dan dat jij/ jou ikheid bestaan zal zonder tijd.' Ik: 'Bestaan *zal*, dat is al verkeerd gezegd. Maar natuurlijk kent mijn ikheid het bestaan zonder tijd, waarom ik juist niet?' Kloos 'Maar dan geloof je dat je god bent.' Ik 'Ja, dat geloof ik ook, of iets van God. Ik geloof dat er achter mijn tijdelijk bestaan iets is dat bestaat zonder tijd. Ik kan dus niet zeggen: ik ben onsterfelijk, ik kan niet verwachten dat er na dit lichaam nog iets anders volgen zal dat weer ik is. Maar wel dat er iets is dat ik ben en dat niet leeft in tijd. Dat is al wat ik zeggen kan. Van vergaan of eeuwig kan daarbij geen sprake zijn. Het is. Wij begrijpen er niets van, maar we moeten ruimte laten voor het onbegrepen.' Kloos 'Ja dan zijn wij het eens.'³⁶⁷

Voor Van Eeden was het kennelijk van belang vast te stellen dat hij en Kloos niet anders dachten over de onsterfelijkheid en, zoals hij twee dagen later naar aanleiding van Kloos' 'Verleden, heden en toekomst' constateerde, dat zij op het oog mogelijk veel van elkaar leken te verschillen, maar in essentie hetzelfde dachten. Misschien niet zozeer over het socialisme of over de vraag naar de suprematie van het gevoel of het verstand, als wel over de vragen van oorsprong, leven en dood. Kloos 'Verleden, heden en toekomst' vond hij eigenlijk maar niks, zoals bleek uit een brief aan Van Deyssel waarin hij zijn dubbelhartigheid weer eens nadrukkelijk demonstreerde. Hij vond Kloos' artikel, zo schreef hij, weliswaar een stuk fors en mooi proza, maar Kloos had de fout gemaakt om een theoretische verhandeling in lyrische taal te verwoorden. Zoiets was gedoemd te mislukken en, zo vervolgde Van Eeden zijn schrijven aan Van Deyssel, zat Kloos met zijn theorie hier en daar helemaal fout en was die theorie bovendien nog behoorlijk oudbakken.³⁶⁸

Van Eeden stond in zijn kritiek op Kloos niet alleen. Ook de jongere generatie, vooral uit de hoek van *Propria Cures*, tot dan toe veelal kritiekloze bewonderaars van Kloos, zagen er niet veel in. Zo schreef Andrew de Graaf dat dit stuk van Kloos hem eigenlijk koud liet. Hij was van mening dat er te dikwijls het woord 'mooi' en te dikwijls het woord 'Leven' in voorkwam. Er was een nasmaak in dat stuk van iets bijna dogmatisch, iets conventioneels

³⁶⁶ Van Eeden 1971, zondagmorgen 5 april 1891, p.187.

³⁶⁷ Ibid., vrijdag 3 april, p.186-187.

³⁶⁸ Brief van Van Eeden aan Van Deyssel, d.d. 8 april 1891, in: Van Tricht en Prick 1981, p. 110-111.

Nieuwe Gids-igs. Maar schrijven kon Kloos wel: 'Mooi vind ik het stuk van Kloos om de klanken er in, die hoge zwaaien door de eeuwen; zoo'n Guliver door het menschenwereldje, ik zie hem, zijn handen diep in zijn zakken, zijn hoofd hoog in zijn schouders gezonken met de angstig-lichte oogen vooruit zoo in een paar passen de Heelalgeschiedenis doorlopen alsof het zijn kamer was waar hij doorheen ijsbeert.'³⁶⁹ Van Eeden, die in diezelfde periode werkte aan een artikel voor de juniaflevering van de zesde jaargang (1891), besloot tot een tegenzet. Zijn 'Nieuw Engelsch Proza' – dat niet, zoals Van Eeden deed voorkomen, een bespreking werd van het werk van Rudyard Kipling – werd een kwellende en plagende aanval op Kloos' afkeer van het christendom en een vrijplaats voor Van Eeden om zijn ethische opvattingen – 'de kunstenaar werkt onbewust toe naar het onreine' – verder uit te werken.

'Het spijt me, maar ik ben *tegen* de plaatsing van je stuk: Nieuw Engelsch Proza. En wel ter wille van je eigen reputatie,' liet de redactiesecretaris hem weten.

Want iedereen, die er eenig benul van heeft, zal je uitlachen, als hij leest, dat je mijn schrijven vindt: 'spelen op een half gestemde harp', en als je vrienden lezen: 'Nooit zal ik geniale vrienden verlaten, etc.', dan zullen zij allemaal je heel leelijk vinden. De minachting die hieruit voor je vrienden en-bloc spreekt, mag niet publiek worden gemaakt, voor je eigen welzijn. Er zullen altijd eenigen zijn, die daardoor gekwetst worden, en als die ook maar eenige brutaliteit bezitten, dan zullen ze, met verschoonbare verontwaardiging zeggen: 'Wie weet, wat hijzelf heeft'.³⁷⁰

In zijn dagboek noteerde Van Eeden dat Kloos trachtte hem eens flink de waarheid te zeggen, maar met zoveel omzichtigheid en zo weinig verrassend dat hij dat zelf heel wat beter kon. 'Ik wou dat het de ergste waarheid was die ik mijzelfen zei.'³⁷¹ De zogeheten *Lieven Nijland*-affaire, waarover verderop, lijkt hier in wording. Zo kinderachtig waren de verwijten van Kloos toch niet, want hij vervolgde in zijn zeer persoonlijke brief aan Van Eeden:

Waardeer je wel, dat ik zoo oprecht tegen je ben? Ik vrees van niet. Maar ik kan nu niet anders. Ik moet eindelijk spreken. Al zou je boos worden –liever boos met elkaar dan zóó. Ik zal nooit boos op jou worden, ik zal alleen vinden dat je verkeerd doet. Zie, 't is hetzelfde geval als met je brieven aan mij, je matigt je te veel aan. Je zegt dingen over en qualificeert de daden en woorden en het wezen van je vrienden op een wijze, zooals ik alleen *in drift* zou kunnen doen, en dan zou ik er dadelijk spijt van hebben. Jij doet jezelf aan de menschen voor als een ideaal van reinheid, goedheid, etc. en ziet dan, vreemd genoeg, alles bij anderen zoo leelijk mogelijk, zonder te bedenken dat er wel eens velen onder die anderen kunnen zijn, die veel beter, reiner en fijngevoeliger dan je zelf zijn, Free, die dat voortdurend voelen en op hun lippen hebben om het te zeggen, maar die het niet kunnen doen, omdat zij zooveel van je

³⁶⁹ Brief van A. de Graaf aan Alphons Diepenbrock, omstreeks 13 april 1891, in: Reeser 1982, p. 269-271.

³⁷⁰ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. 15 mei 1891, copieboek *Nieuwe Gids*-archief 69^F14, KB. Ook in: 's-Gravesande 1955, p. 371-372.

³⁷¹ Van Eeden 1971, vrijdag 15 mei 1891, p. 191.

houden. Ik durf nu alleen maar zoo te spreken omdat je mij in den laatsten tijd herhaalde malen onwillens maar grievend hebt beleedigd door te doen zooals je doet. Dat gaf me de kracht om je te zeggen, wat meer dan een van onze vrienden meer dan eens mij verzocht heeft je te doen, nl de waarheid: 'Jij bent de eenige die het doen kan en van wien hij 't zich zeggen laat', was hun oordeel, maar ik antwoordde altijd dat ik niet dorst. Nú heb ik wel gedurfd, omdat ik vond, dat je té ver gingt, Free, en dat het voor mij aan zelfvernedering zou grenzen, te zwijgen. Ik weet niet, hoe je dat opvat, ik weet alleen, dat ik niet anders kan. En vat dit nu niet op, zooals je altijd doet, alsof het geschreven is in 'een stemming'; dit is het resultaat van wel een jaar lang denken, voelen, en hooren over jou, zoo compact mogelijk uitgedrukt.³⁷²

Welke vrienden dit ook zo voelden, liet Kloos wijselijk in het midden. Daar mocht Van Eeden zelf naar gissen. Maar hoe Kloos Van Eedens 'egocentrische karakter' ook op de ontleedtafel legde, de Bussumse arts was niet te vermurwen en handhaafde zijn bijdrage. Als je niet anders wil, schreef Kloos hem, dan moest er maar een conflict van komen. 'Ik vind het verkeerd voor de N.G. en voor jou, dat er zoo in 't openbaar een conflict tusschen ons komt, maar je schijnt het nu eenmaal te willen en het moet dus maar. Tak schrijft me, dat hij niets heeft en Domela Nieuwenhuis is stiekem gaan trouwen en stuurt geen proef terug. 't Is een mooie boel met jullie allemaal. Ik wou dat jij mij in mijn plaats was.'³⁷³

Kloos wilde de zaak niet op de spits drijven. Een interne twist deed het aanzien van *De Nieuwe Gids* alleen maar kwaad en hij vroeg daarom Van Eeden nog eens met hem over zijn voorliggend stuk te spreken:

Want ik heb nog veel meer over je stuk te zeggen. Natuurlijk was mijn brief 'geëmotioneerd', zooals je zegt. Daar is heel weinig wat ik doe, zonder emotie. Dat is juist mijn groote zwakheid, en jouw kracht. Maar een ding moet ik je ernstig vragen: niet meer tegenover mij over Juffr P. [Pijnappel] uitdrukkingen te gebruiken, als: 'de goeie M' [Mieb] Zie je, dat is nu juist het soort fijngevoeligheid dat jou ontbreekt, je *niet* voelen dat zoo iets mij hindert en dat het je niet past.'³⁷⁴

Van Eeden handhaafde zijn artikel, ook na het gesprek met Kloos, en hij mocht er dan ook van uitgaan dat Kloos in hun beider tijdschrift *De Nieuwe Gids* op zijn artikel zou reageren.³⁷⁵

Uit een ongedateerde brief bleek hoe geïrriteerd Kloos was over Van Eedens definitieve beslissing zijn stuk te handhaven en Kloos ging, net als destijds met Van der Goes, op zijn strepen staan:

³⁷² Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden d.d. 15 mei 1891, copieboek Nieuwe Gids-archief 69^E14, KB. Ook in: 's-Gravesande 1955, p.371-372.

³⁷³ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden z.d. [30mei 1891], copieboek Nieuwe Gids-archief 69^E14, KB. Ook in: 's-Gravesande 1955, p. 373.

³⁷⁴ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden d.d. 16 mei 1891, copieboek Nieuwe Gids-archief 69^E14, KB. Deze Juffr P., Kloos' nieuwe geliefde, zullen we later beter leren kennen.

³⁷⁵ Van Eeden 1891 ('Nieuw Engelsch Proza'), p. 289-300.

Wat 'distribueeren' betreft, zooals je zegt, vergis je je. Je schreef mij dd 16 Mei: 'je zoudt [...] me meer plezier doen het stuk te laten vervallen dan met er lang over te haspelen.' Ik schrijf liever een brief aan jou dan een stuk in de N.Gids. Beschouw het dan maar als een brief aan je. Schrijf ik die stukken eigenlijk niet voornamelijk omdat er copy nodig is, eigenlijk dus voor jou, omdat de N.G. jou(w) zaak is. Wat geef ik om de publicatie van zoo'n stuk! Plezier heb ik er niet van en de ideeën komen er toch wel. 'Ik heb immers beter werk.' Niet wetende, dat je 14 dagen later precies het tegenovergestelde zou meenen en schrijven: 'Ik verlang nu uitdrukkelijk plaatsing', zeide ik toenmaals aan Clausen, die vroeg waar je proef bleef, dat je je stuk ingetrokken had. Maar ik verlang - hier sta ik op - dat voortaan al wat je schrijft door mij naar Clausen gebracht wordt, net zooals met Goes' z'n copy ook geschiedt. Onthoud dit s.v.p. En stuur me vooral de kantteekeningen, want daar wacht alles op.³⁷⁶

Van Eeden opende zijn bijdrage 'Nieuw Engelsch Proza', waarin hij zich rechtstreeks tot Kloos wendde, als volgt:

Mooi noem ik den mensch, dien ik mooi vind. Maar goed noem ik alleen, die mooi is in de richting van mijn Wil.[...] Een vriend zegt dat ik geen menschen kan liefhebben. Het kan niet, zegt hij, want het is geen emotie. Hoe kan iemand emotie voelen voor alle menschen? Maar ik hou toch van peren. Ik voel emotie voor alle peren. - Ik ken niet alle peren - maar elke heb ik lief, omdat zij peer is. De een meer dan de ander, de lekkerste het meest - natuurlijk! [...] Maar het kan niet zegt mijn goede vriend. Doch het Christendom haat hij - en omdat ik zijn goede vriend ben, wil ik het ook haten. Dat zal dus een emotie zijn - ha! Waar is het Christendom?! - wie, waar wat is het Christendom?! - breng het mij hier, dat ik het hate! - Waar vind ik het? Wandelt het in 't Vondelpark? - komt het 's middags bij Mast? - Laat mij het vinden, dat ik het hate, om mijns goeden vriends wille! [...] Ik heb mijn vriend niet lief om zijn stem, niet om zijn lijf, niet om zijn enkele woorden - maar zijn geheel, zijn nimmer waargenomen ikheid, om de Idee van hem die ik toch niet zien, niet hooren, niet tasten kan. En zoo goed als er een Idee Kloos is, zoo is er een Idee Mensch. En dat heb ik lief - zooals hij het Idee Christendom haat. Hij ziet niet wat ik liefheb, zooals ik niet zie wat hij haat. Maar dat zal alles wel komen.

Zoals wel meer gebeurde in de controverses met Kloos, zocht Van Eeden voor zijn geschrijf steun bij Van Deyssel: 'Wat ik in de laatste aflevering geschreven heb,' schreef hij Van Deyssel, 'zal je waarschijnlijk antipathiek zijn.'

Maar ik geloof toch dat je de principes van mijn stuk zult goedkeuren. De aflevering is nog niet uit en ik weet niet wat Kloos tegen mij geschreven heeft. Hij vond mijn stuk eigenlijk niet goed en de plaatsing is zoowat een protest tegen zijn dikwijls wat meesterachtig optreden. Mij dunkt dat wij oud genoeg zijn om, binnen zekere grenzen, ieder voor zijn eigen woorden in te staan. Er is bovendien een essentieel

³⁷⁶ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden z.d. [17 mei 1891], copieboek Nieuwe Gids-archief 69^E14, KB.

verschil tusschen het temperament van Kloos en het mijne, dat mij de overtuiging geeft dat hij onmogelijk beter rechter over al mijn werk kan zijn dan ikzelf.³⁷⁷

Van Deyssel gaf Van Eeden voldoende bijval om Kloos, zoals hij vastlegde in zijn dagboek, een briefkaart te schrijven met de mededeling dat onze lieve Heer hem op zijn billen moest geven en, zo vervolgde Van Eeden in zijn dagboek: 'Ik heb met hem aldoor moeite de overvloed van mijn woorden terug te houden. Ik voel alles zoo scherp en duidelijk, ik zie zijn arrogantie, zijn poseeren, zijn pedanterie zoo precies – dat ik moeite heb mij te bedwingen. Ik bedwing mij ook alleen omdat het mij vermoeit, omdat ik ander werk doen moet, en omdat ik mij wil oefenen in geduld en zelfverloochening.'³⁷⁸

Al eerder had hij zijn dagboek toevertrouwd het gevoel te hebben examen te hebben gedaan, nu het stuk aan Kloos achter de rug was.³⁷⁹ Maar zover was het nog niet. Allereerst was daar nog zijn brief 'Aan Willem Kloos', die in het volgende nummer van *De Nieuwe Gids* zou verschijnen en dan het 'echte' examen: Af te leggen door zijn alter ego Lieven Nijland.

Al in hetzelfde juninummer waarin Van Eedens bijdrage verscheen, reageerde Kloos met zijn bijdrage 'Over dominee Hugenholtz en Frederik van Eeden'. In dit artikel zette hij zijn 'vriend', die hij al eerder in hun persoonlijke correspondentie terecht had gewezen, nu ook publiekelijk te kijk door hem te verbinden met dominee P.H. Hugenholtz (1834-1911), die het zich veroorloofde in het tijdschrift *Stemmen uit de Vrije Gemeente* over Kloos' mate van menselijkheid te oordelen. Van Eeden, zo betoogde Kloos, had hem toegesproken zoals men normaliter het publiek toesprak en bovendien was hij tegengesproken uit louter zucht tot tegenspraak, zonder een enkel redelijk motief. Nadat Kloos de dominee over de hekel had gehaald, was Van Eeden aan de beurt:

Een ander van de menschen, die het niet met mij eens zijn, maar vrij wat gevaarlijker en om-heelemaal-niet-te-vergelijken serieuser dan de goede heer Hugenholtz, is Frederik van Eeden, mijn beste vriend. De Heer Frederik van Eeden is een hoogst verdienstelijk dichter en als Gorter er niet was zou hij wellicht wezen, èn Héléne Swarth en Verwey, in hun vroegere werk, de dichters bij uitnemendheid van dit ons geslacht; als mensch heeft hij eigenschappen die het door alles heen tot een wet voor u maken zijn vriend te zijn en zijn vriend te blijven; terwijl hij als veel-voelend en alles-begrijpend vertolker van het Nieuwe zijn mededinger zoekt. Maar de heer Van Eeden heeft als criticus en wijsgeer één groot gebrek dat tegelijk in sommige omstandigheden zijne kracht is: hij denkt op het papier. Hij denkt op het papier, dat wil zeggen, hij zet niet, na jaren lang dolens door den wild opgroeienden tuin zijner hersenbewegingen, het pure resultaat van al dat gegroei en geleef voor den lezer, als ongekrenkte bloemen in tastbare pracht; hij vraagt den lezer zelf uit om met hem te wandelen in een dol-prettig twee-gesprek, waar hij alleen aan 't woord is omdat hij de antwoorden raadt, te wandelen in dien tuin van kronkelende paden en grillige opbloeiingen en vergezichten ruim. Hij is geen profeet, die den lezer toezingt in klinkende volzinnen den bloedig uit zich zelf veroverden schat van gedachten

³⁷⁷ Brief van Van Eeden aan Van Deyssel, d.d. 8 juni 1891, in: Van Tricht en Prick 1981, p. 117-118.

³⁷⁸ Van Eeden 1971, zondagmorgen 12 juli 1891, p. 199.

³⁷⁹ Ibid., dinsdag 23 juni 1891, p. 197.

voor-een-eeuw-of-wat, heerlijk zeker in groot gevoelde wijsheid; hij is de man die u vriendelijk bij den knoop van uw jas neemt en zich belangstellend verdiept in uw mogelijke bezwaren, die zelf die bezwaren gist en ze opwerpt om ze aanstonds weer neer te slaan met een verstandige boutade, heel gezellig en leerzaam, de man die erg weet dat hij ten slotte gelijk krijgt en die daarom niet begint alsof hij gelijk hebben wil. [...] Van Eeden, en dat wou ik maar zeggen, Van Eeden is veel beter dan *zijn* publiek –, de massa, – zich denken kan, dan de kleinere élite gelooft. Van Eeden is niet de man, die maar zoo'n beetje meepraat met beide partijen, – zooals zoovelen meenen, omdat niemand hem begrijpt. Van Eeden is mooier en echter dan men weten wil, een man, die wel voor, maar niet met de massa voelt. Maar juist, juist daarom, omdat hij zoozeer is, ondanks al zijne democratiesche allures, net zoo als wij allen artiesten, een aristocraat des geestes bij uitnemendheid, daarom wou ik één ding anders in hem zien. En dat is het gebrek waar ik mee begon van te spreken en waar ik eerst de heilzame kracht van heb getoond. [...] Ik heb dan ergens gezegd dat al wat door menschen gedaan of gesproken wordt, moet beoordeeld worden naar schadelijk of nuttig, naar leelijk of mooi. Voor ons verstand is alles schadelijk of nuttig, voor ons gevoel is alles leelijk of mooi. Dat is van Eeden niet met mij eens om de volgende redenen. 'Het mooie is goed... Wij willen het, begeeren het, zoeken het. Het leelijke is kwaad... Wij verwerpen het, haten het, willen het niet.' Dit is een argumentatie zonder zin, een woordsmokkelarij van de bovenste plank. De heer van Eeden gebruikt hier de woorden goed en kwaad in een andere beteekenis als waarin ik het gebruik er van afkeur, zooals men kan zeggen: die thee is heel goed, voor: lekker, dus wenschenswaard. Zeker is het mooie waard verkregen en in zooverre goed, en evenzeer het leelijke waard vermeden en daarom slecht te noemen. Maar iedereen ziet dat dit een woordenspel is en dat *ik* de woorden kwaad en goed zóó nooit heb bedoeld. En nog dieper vergist hij zich in mijne bedoeling en in wat hij zelf denken moet, als hij voortgaat en zegt dat wij niet mogen beoordeelen de daden der menschen, dat het leven slechts rechter is. Groote God in den Hemel, tot welk een apathische contemplatie moet *hij* vervallen zijn, die zoo iets beweert. Juist hoe langer hoe fijner, en zuiverder en naakter hebben wij goed te keuren en te veroordeelen het doen en laten der Wezens naar leelijk en mooi. Verbeeld je dat men uit het Leven dien factor zou wegnemen, den factor van zelf-opbouwning door kritiek. Ik vind bijvoorbeeld allerleelijkst van van Eeden hier zijne wijze van redeneeren en ik wensch die te zien afgekeurd door allen die dit lezen met al de volheid van mijn wil. Het schijnt inderdaad dat Frederik van Eeden het er stokstijf op gezet heeft mij tegen te spreken, – ik begin dit hoe langer hoe meer te voelen, – alleenlijk uit zucht tot tegenspraak zelf, en zonder een enkel redelijk motief.³⁸⁰

Terwijl Kloos met zijn artikel de discussie wilde beëindigen, wist Van Eeden van geen ophouden. Hij moest en zou zijn gelijk halen. Zijn publieke antwoord in het volgende nummer van *De Nieuwe Gids* aan zijn 'Beste Vriend' schreef hij in de vorm van een brief aan 'Aan Willem Kloos'.³⁸¹

³⁸⁰ Kloos, 'Over dominee Hugenholtz en Frederik van Eeden', juni 1891, p. 301-310.

³⁸¹ Frederik van Eeden, Aan Willem Kloos, *De Nieuwe Gids*, zesde jrg (1891) dl. 2, afl. 6 augustus, p. 458-463.

Het ging allang niet meer over humaniteit, christendom, kunst of socialisme, maar het werd een persoonlijke, parmantige brief, waarin Van Eeden publiekelijk stelling nam en zijn onafhankelijkheid ten opzichte van Kloos verklaarde.

Zoals hij in die brief uiteenzette, was Van Eeden van mening dat Kloos' stuk over hem en dominee Hugenholtz in een boze bui was geschreven en dat Kloos op allerlei plaatsen duidelijk geëmotioneerd was door een zekere wrevel en humeurig ongeduld. 'De reden daarvoor verraad je met bijna naïeve openheid. Ik heb namelijk, ondanks je afkeuring, mijn werk uitdrukkelijk wens te plaatsen. De toorn hierover geeft je stuk iets meesterachtigs, iets vaderlijk beknorrends dat mij hoogst ridicuul voorkomt en waaraan ik mij voorgoed wens te onttrekken.'³⁸² In de marge kwam Van Eeden nog even terug op zijn grondgedachte toen hij opnieuw stelde dat *goed* zonder begrip van nuttigheid, hoger stond dan de kwalificatie *mooi*. 'Het is het Rechte – 't Engelse right – het ethisch schone zoals sommigen het ook wel noemen. Le droit chemin, de weg tot god.'³⁸³

Kloos was nu de verstandigste van de twee en deed Van Eedens brief af met het volgende onderschrift:

Aan mijn karakteristiek van v. Eeden's proza in onze vorige aflevering geplaatst, heb ik, natuurlijk, niets toe te voegen. Onze lezers, verstandige en onverstandige, hebben thans documenten te over in handen, om zelf uit eigene oogen te zien.'³⁸⁴

³⁸² Ibidem.

³⁸³ Ibidem.

³⁸⁴ Ibidem.